

סוגיית בכור ופשוט

עתניאל שכטר

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. שיטות הראשונים במחלוקתם של רבה ורב יוסף
שיטת רש"י
שיטת תוספות
שיטת ר"י מיגש
שיטת רמב"ם
- ג. עיון בדין "כופין על מידת סדום"
חקירתם של בעלי התוספות בשיטת רבה
חקירתו של ר' שמואל
- ד. סיכום

א. פתיחה

אמר רב הונא ברי' דרב יהושע: פשיטא חלק בכור וחלק פשוט- יהיבין ליה אחד מצרא. יבם מאי? אמר אביו: היא היא, מאי טעמא? "בכור" קרייה רחמנא. רבא אמר: אמר קרא "והיה הבכור" הוייתו כבכור ואין חלוקתו כבכור.

(בבא בתרא יב, ב)

בדיני ירושה כל אח מקבל את חלקו על פי גורל כאשר הבכור מקבל פי שניים מאחיו, ביורשת הקרקעות.¹ בגמרא בבא בתרא דף יב, ב מובאים דברי רב הונא, שפשוט לו שהבכור מקבל את חלקו הכפול 'בחד מצרא', כלומר שני חלקים בגוש אחד. אך הוא מסתפק מה יהיה דין היבם בשאלה זו: האם יקבל את חלקו שלו ואת החלק הנוסף ביחד כגוש אחד כבכור, או שמא יקבל שני חלקים מפורדים ע"פ גורל החלוקה בדומה ליתר אחיו?² לדעת אביו דינו כבכור ויקבל את חלקו בחד מצרא, וטעמו הוא מכיוון שהתורה קראה ליבם 'בכור' בפס' "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מירא"ל" (דברים כה, ו).³ רבא לעומתו חולק עליו, לטענתו אמנם "הווייתו כבכור" אך אין "חלוקתו כבכור" כלומר התורה אכן כינתה את היבם 'בכור' מכיוון שבמובן מסוים הוא דומה לבכור מכיוון שהוא זוכה לשני חלקים, אך אין זה אומר שהוא חולק בגוש אחד כבכור.

מחלוקתם של אביו ורבא היא באופן לימוד הפסוק, הגמרא דרשה את הפסוק על אחי המת ללמדך שמצוות ייבום חלה על הגדול שבאחים, השאלה היא מה עוד נלמד מכך שהכתוב כינתה את היבם "בכור" על אף שהוא אינו הבכור? לדעת אביו הפסוק כפשוטו, הכתוב קראו בכור לומר לך שדינו כבכור לכל דבר ולכן יקבל את חלקו בחד מצרא, ואילו אליבא דרבא הכתוב אמר "והיה הבכור" להורות שלא כל דיני בכור חלים עליו אלא שהוא דומה לבכור לעניין חלקי יורשתו, הנובעים מהוויית הייבם שחלה עליו. אך אין זה מלמד שהוא יקבל את הזכות לרשת את שני חלקיו במיצר אחד דווקא,

1 מחשבים בצורה שכביכול ישנו אח נוסף והוא מקבל גם את חלקו, ל 4 אחים נחלק ב 5 חלקים והבכור יקבל שניים מתוכם.
2 יש מקום לעיין האם כאשר הייבם מייבם את הבכור לפני מות האב, יקבל את הזכות לרשת פי שניים.
3 על אף שבפשוטו מיידי בבני הייבם הגמרא דורשת שהכונה לאחיו הגדול של המת שהוא פותח בייבום, מכאן שהתורה קוראת ליבם בכור.

היות שאת חלקו המקורי הוא מקבל מתוקף היותו 'פשוט' ולא בגלל 'הווייתו כבכור', ולכן אין לו את זכותו של הבכור לקבל את שני החלקים במקום אחד.⁴

בהמשך הגמרא מובא ציור דומה שעל דינו חלוקים רבה ורב יוסף:

הוא דובן ארעא אמצרא דבי נשיה. כי קא פלגו, א"ל: "פליגו לי אמצראי!" אמר רבה: כגון זה כופין על מדת סדום. מתקיף לה רב יוסף: אמרי ליה אחי: 'מעלינן ליה עלויא כי נכסי דבי בר מריון!' והלכתא כרב יוסף.

אדם אחד קנה שדה בסמיכות לאחד משדות אביו. לימים נפטר האב, והלה ביקש מאחיו לתת את חלקו סמוך לשדהו, שהרי לו זה מועיל במיוחד ולהם אין זה משמעותי. רבה אומר שהוא זכאי לכפות על אחיו שיתנו לו את החלק הזה מדין 'כופין על מידת סדום'. ואילו רב יוסף סבור שלא ניתן לכפות את האחים לכך, מכיוון שבידם לטעון 'מעלינן עלויא כי נכסי דבי בר מריון' ולכן גם להם יש עניין בשדה זו דווקא ואין כאן מידת סדום. הגמרא פוסקת שהלכה כרב יוסף. בהמשך, מובא דיון דומה נוסף: "תרי ארעתא אתרי נגרי. אמר רבה: כגון זה כופין על מדת סדום. מתקיף לה רב יוסף: זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל. והלכתא כרב יוסף." שתי קרקעות סמוכות לשתי נהרות, נהר בצד שדה אחד ונהר בצד שדה שני, וגם כאן אח אחד רוצה בחלק אחד מסוים (בהמשך יתברר טעמו) ואילו השני אינו מוכן לתת לו אותו. לכאורה גם כאן יש את אותה מחלוקת כמו קודם. רבה אומר שהאח יקבל את החלק שרוצה מדין 'כופין על מידת סדום', ורב יוסף טוען שהשני יכול לטעון כנגדו, שפעמים נהר זה מתייבש וטעמו עמו⁵ ואף כאן לא שייך דין 'כופין על מידת סדום'. הגמרא מסכמת שגם בציור זה הלכה כרב יוסף.

ב. שיטות הראשונים במחלוקת רבה ורב יוסף

בשלב זה אנו מבקשים לעמוד על מחלוקתם של רבה ורב יוסף. בפשטות שיטת רבה די ברורה (אך היא תשתנה מעט בכל שיטה בהתאם לפירוש דברי רב יוסף). רבה סובר שבסוגיות אלו מתקיים הדין 'כופין על מידת סדום', דין שמובא פעמים רבות במסכת בבא בתרא בפרט ובש"ס בכלל. משמעות דין זה הוא שכאשר יש אינטראקציה בין שניים ואחד אינו מוכן להועיל או לעזור לחברו בשום אופן גם כאשר הדבר אינו דורש ממנו מאמץ, הפסד ממוני או כל הפסד אחר, בית הדין כופין את הסרבן ונותנים לצד הנפגע לזכות ברווח המדובר חרף התנגדות חברו.⁶ רבה סובר שבסוגיות שלפיננו מתקיימת מציאות זו, ליתר האחים אין זה משנה איזה חלק יקבלו, הם מתאכזרים לאח שקנה שדה סמוך לזו של אביו באופן סתמי. ולכן לשיטתו על בית הדין לכפותם ולתת לאחיהם את חלקו בירושה סמוך לשדה שקנה. לעומתו סובר רב יוסף שיש לאחים טענה לגיטימית שמסבירה את סירובם ולכן אין כאן מידת סדום.

קעת נעיין במחלוקת לפי ארבעה שיטות :

שיטת רש"י

רש"י הסביר שכוונת דברי רב יוסף באומרו "מעלינן עלויא כי נכסי דבי בר מריון" היא כך: הנכסים האלו עבורנו, משובחות כנכסיו של גביר בשם "בר מריון" וקרקעותיו היו ידועות כמשובחות באופן אובייקטיבי. כלומר לנו יש בקרקע ריווח סובייקטיבי שגורם לזה להיות משתלם בצורה אובייקטיבית,

4 רבנו יונה על אתר.

5 טעמו הוא "חלוקת סיכונים" אם נהר זה ייבש יישאר לי עוד 50 אחוז ליד נהר פעיל וכן להיפך.

6 מידת הסרבן מכונה "סדום" משום שזו היא מידה שנהגו בה אנשי סדום שאסרו בתורה ממוסדת על גמילות חסדים.

ולכן אנו רוצים דווקא אותה. האחים מפצירים שהם רוצים בקרקע מטעם סובייקטיבי לדוג' "אני יודע שאצל אבא זאת הייתה שדה יותר מבורכת ללא שום סיבה הגיונית"⁷, אנו נתייחס אליו כבעל משמעות אובייקטיבית ששדה זו אכן יותר טובה. כתוצאה מכך, טענה סובייקטיבית זו תיחשב כטענה טובה לרצון של אחיו לא לתת לו את חלקו ליד מה שקנה. ורב יוסף פוסק שאכן במקרה כזה, יש להם טענה ואין כאן מידת סדום, וכך הגמרא פוסקת להלכה.

בהמשך הסוגיה, במקרה של "תרי ארעתא אתרי נגרי", שרבה אומר שגם שם "כופין על מידת סדום" רש"י מסביר את דברי רב יוסף כך: "האי מדויל והאי לא מדויל" פירוש הדברים הוא, שהאח אומר לאחיו אני רוצה לקבל נגר (נהר) אחד ושדה אחת ולכל אחד יהיה חלק שלם כי יכול הנגר להתייבש. משום כך, אני מעדיף לקבל חצי שדה וחצי נגר וכן בחלק השני גם חצי שדה וחצי נגר ובכך ארוויח חלוקת סיכונים. רב יוסף סובר שבכהאי גוונא אין מידת סדום ורשאים האחים לא לתת לו את חלקו בסמיכות לשדה שקנה.

התוס' הקשה על הסברו של רש"י לדברי הגמרא. רש"י הסביר שהחידוש במקרה השני הוא שהגמרא עוסקת במקרה של שדה בית הבעל שצריך להשקות בידים, ולכן הייתה הו"א שכאן לא ניתן לומר שפעמים שדה אחת מתברכת יותר מהשנייה, והחידוש הוא שבציור זה רב יוסף סובר שאין זו מידת סדום. על כך תוס' מקשה שאין במקרה השני חידוש, כי קיימת כאן אותה סברה שפעמים שדה זו לוקה בשידפון ושדה זו אינה לוקה וממילא המקרה השני מיותר.

כמו כן, הרב מנשה הקשה כך: גם על הצד שנשארים אם סכנת הייבוש (שהיא סכנה אובייקטיבית) למה רש"י עובר לטיעון של חלוקת סיכונים? ניתן לומר בפשטות, שהדיון הוא עדיין על שדה א' מול שדה ב' ולא על חלוקה בשניהם. אח א' מעדיף את את החלק בשדה אביו שצמוד לשדהו של אח ב' עוד לפני מות האב, מכיוון שלדעתו בזו ישנה פחות סכנת התייבשות וכך רש"י נשאר על אותו עקרון. נתייחס לשאלות אלו בהמשך.

שיטת תוס' (ד"ה "מעלין"):

לאור הקושיות על רש"י, תוס' מציע פירוש אחר. תוס' מציע שלדעת רב יוסף יתר האחים יכולים לטעון, שמכיוון שלאותו אח הקרקע הזאת שווה יותר שכן היא סמוכה לקרקע קודמת שבבעלותו, לכן ממילא שווי הקרקע עולה. האחים יכולים להרוויח מהגורל, מכיוון שהאח ישלם להם יותר בעבור החלק הסמוך לחלקו. לדעת רב יוסף כיוון שיש לאחים תועלת ממונית ברורה, אע"פ שבאה רק בעקבות הביקוש הייחודי של אחיהם, סוף סוף זה אכן רווח ממשי ואין זה מידת סדום.

הרב מנשה ביאר את העניין בצורה הזו: כאשר אחד מהאחים רוצה את חלקו קרוב לבניין המשרדים שבעיר כי הוא עובד שם, וידוע שעובדי המשרדים ישלמו יותר עבור חלקה קרובה לבניין זה, לא שייך להחיל "כופין על מידת סדום" במידה והאחים לא ירצו לתת את חלקו וידרשו לגורל. רצון האח לזכות בשדה זו דווקא מונע מהם רווח אפשרי, למכור לשאר אנשי העיר העובדים במשרדים את הקרקע המבוקשת. כך גם הדין בנידון דידן, כיוון שהאח רוצה את חלקו צמוד לשדה שקנה בשביל לחסוך לעצמו טרחה וכסף אז מן הסתם יהיה מוכן לשלם עבור קבלת שדה זה במקום גורל. כתוצאה מכך שדה זו שווה כסף לאחים, בדיוק כמו שהסמיכות לבניין המשרדים יצרה רווח נוסף בעקבות הביקוש של המיקום ולכן אין זה מידת סדום לדרוש גורל גם אם ביקוש האח הוא זה שיוצר את הרווח הנוסף.

תוס' מפרש אחרת גם את המקרה של "תרי נגרי". הוא מסביר שאין מדובר כמו במקרה הקודם שלאחד האחים יש קרקע סמוכה לחלקה שמועמדת לירושה והוא דורש דווקא אותה היות והוא בר מצרא, אלא

בשני אחים שחולקים שתי שדות. אחד רוצה לחלוק לאורך כך שכל אח יקבל שדה ונגר ואילו השני רוצה שכל אח יקבל חצי שדה וחצי נגר בשביל שיהיה לו חלוקת סיכונים.

כאמור לעיל, התוספות הקשה על רש"י, שהביא סברה להסביר למה במקרה השני יש בו חידוש. התוספות לעומת זאת הסביר באופן שונה, אין המקרים עוסקים באותו דבר כלל. מקרה א' עוסק בבר מצרא ואילו מקרה ב' אינו עוסק בבר מצרא אלא בחלוקת ירושה. כך אין שאלה מה החידוש במקרה השני, היות והם שני מקרים שונים לגמרי. כלומר תוס' ראה שיש כאן קושי לכאורה הגמרא לא חידשה כלום במקרה השני, ותירוצו של רש"י אינו תירוץ טוב, ולכן תוס' סבר שבעצם יש כאן שני מקרים שונים לגמרי. תוצאה זו הובילה את תוס' להסביר אחרת מרש"י את דברי רב יוסף "מעלינן עילויה וכו'". לכאורה ניתן לומר שרש"י העדיף ללכת עם פשט הסוגייה ולומר שזה אותו מקרה,⁸ כאשר בשני המקרים מדובר שהאח הוא בר מצרא. השינוי שנראה בפירוש בין שני דברי רב יוסף נוצר בעקבות שרש"י התקשה מדוע הגמרא חזרה על עצמה?⁹ ולכן תירץ בדוחק שכאן מיירי בשדה בית הבעל וכאן בשדה בית השלחין שיש לה השקיה תמידית שאינה ממי גשמים. התוספות העדיף את הסברה גם אם נאלץ לדחוק את הפשט.

יש לעיין עוד בתוספות, הרי אם הייתה לו בעיה בפירוש רש"י ששינה בין מקרי הגמרא על מנת להסביר מהו החידוש במקרה השני, מובן אם היה מסביר שיש כאן שני מקרים שונים לגמרי ולכן יש חידוש, אך מדוע תוס' שינה גם את פירוש רב יוסף עצמו בתירוץ הראשון? תוס' שינה מרש"י בשני דברים: א. שני המקרים שנחלקו רבה ורב יוסף אינם מדברים באותה מציאות ב. במקרה הראשון של הבר מצרא שהאחים טוענים "מעלינן עילויה" מדובר שהם טוענים שרוצים גורל כי זה שווה כסף עבורם ולכן זו לא מידת סדום. יש להבין מדוע שינה תוס' את השינוי השני, ולא הסתפק בזה הראשון.

נראה לומר שתוספות חולק עקרונית על פירושו של רש"י בדברי רב יוסף במקרה הראשון. אולי גם כאן רש"י העדיף את הפשט ותוס' את הסברה. מפשט המילים "מעלינן ליה עלויה כנכסי דבי בר מריון" משמע שזה משהו סובייקטיבי, לנו זה שווה כמו נכסיו של נכסי בר מריון שהיו יקרים וטובים באופן אובייקטיבי אך אין באמת איכות אובייקטיבית יתרה. לתוספות זה היה נראה קשה, כי הרי זוהי בעצם מידת סדום שאין שום רווח אובייקטיבי ובכל זאת האחים מתעקשים על גורל ולא נותנים לאחיהם את הרווח האובייקטיבי הברור שיש כאן וזה לא לגיטימי. תוספות אמנן נדחק בפשט בביאורו שהאחים טוענים: "לא ניתן לך זכות שיש לנו בשדה זו אם לא בדמים יקרים כמו בני מריון שהיו עשירים!" אך תוספות מרויח את הסברה שקשה ברש"י.¹⁰

שיטת הר"י מיגש:

ישנו דין שנקרא "עילוי דמים". כאשר ישנה שותפות או ירושה ורוצים לפרק אותה, צד א' מוסיף מחיר לקרקע המבוקשת בעיניו ומציע לצד ב' או לקנות אותה במחיר המוצע או לתת לו לקנות לפי המחיר שהוצע. לדעת חלק מהשיטות עילוי דמים עדיף מגורל, ולכן כאשר צד אחד דורש עילוי דמים לא יהיה גורל. כלומר גורל זה ברירת מחדל רק כאשר שום צד לא מציע עילוי. הר"י מיגש מסביר את הסוגייה לפי שיטות אלו.

"מעלינן עילויה כנכסי דבי בר מריון" לפי הר"י מיגש הכוונה בזה, שהאחים טוענים שהם מציעים עילוי דמים יקר כמו נכסיו של בר מריון שהיו טובים והשווי שלהם גבוה. אומר רב יוסף שהם רשאים להציע

8 כך נראה ממהלך הגמרא.

9 על פי רא"ש פרק ראשון ס' ו'.

10 יתכן שזה הוא כוונת המהרש"א על תוס' ד"ה מעלינן.

עילוי בכמה שירצו,¹¹ ולכן אין כאן מידת סדום ואם רוצה האח את שדה זו כיוון שהוא בר מצרא- שישלם לפי העילוי.

הרב מנשה ציין שכאן יכולה להתפתח דינמיקה מעניינת של תורת המשחקים, כי כפי שביארנו בדין עילוי זה שמעלה את המחיר נותן לשני לבחור וכעת הבחירה בידי הבר מצרא. אם הבר מצרא יגיד שאיננו רוצה לקנות תהיה על האחים החובה לקנות את הקרקע במחיר הגבוה שהציעו כאשר להם אין שום ריווח בשדה זו שהרי אינם ברי מצרא אליה, ומהלך שכזה יזיק להם. אם האחים ישברו, ירוויח אחיהם את הקרקע או בחינם ללא כל עילוי או עילוי נמוך המשתלם לו או פשרה אחרת. אך אם לא ישברו, יקבל הבר מצרא את שדהו מרוחק מהשדה הקודמת ויפסיד, אז אולי הוא ישבר וכן יסכים לשלם את העילוי הגבוה שאחיו מציעים. בעצם יכול להתפתח כאן מעין תחרות של "מי ימצמץ ראשון", כלומר מי ישבר על מנת לא להינזק וירוויח פחות או מי יחזיק בהפסד שנגרם לו על מנת להשאיר את האפשרות שהשני ישבר והוא ירוויח כדבעי.

רבינו יונה בדבריו כתב כמו ר"י מיגש שמעלין הכוונה היא שהאחים אומרים, אנחנו רוצים גורל ואולי יצא בחלקנו החלק שהאח רוצה וישלם לנו הרבה בעבורו. אך רבינו יונה אומר דבר נוסף, אם האח בר המצרא פיקח יציע בעצמו את העילוי במקום גורל ויעלה את הקרקע בעילוי מועט וסביר, וקיימא לן שהעילוי עדיף מגורל בכל מקום והולכים אחר העילוי (כפי שציינו לעיל, יש בזה מחלוקת ור' יונה הוא כדעת האומרים שעילוי עדיף). בנקודה זו ישנן שתי אפשרויות: או שהאחים יתרכו בזה והוא ירוויח את חלקו בעילוי נורמלי שיוצא לו משתלם או שהאחים יתעקשו ויקנו במחיר של העילוי שלו (כי כפי שציינו בעילוי הצד שקובע את המחיר נותן לשני לבחור אם רוצה לקנות או לא) אע"פ שאין להם שום עניין בשדה זו ואז תפתח כאן דינמיקה של "תורת המשחקים" כפי שציינו לעיל בהסברו של הר"י מיגש לסוגיה.

שיטת הרמב"ם (הל' שכנים פ' י"ב):

הרמב"ם כתב בהלכות שכנים שכאשר השדות שווים באיכותם ואח אחד רוצה את חלקו סמוך לשדה שהייתה לו לפני הירושה, כופין את האחים לתת את חלקו שם כי עיכובם בדבר זה הוא מידת סדום וכופין על מידת סדום. לכאורה הרמב"ם פסק נגד הכרעת הגמרא. השיטה המוצגת ברמב"ם היא של רבה ואילו הגמרא פסקה שההלכה כרב יוסף. אז איך הרמב"ם פוסק בהדיא כרבה ולא מסביר את דבריו? הכסף משנה הבחין בקושייה זו, ונשאר בתימה על המגיד משנה שכתב שפסק כרב יוסף ולא הרגיש שפשט דברי הרמב"ם אינם כך. הכסף משנה נותן שני תירושים, תירוץ אחד הוא על פי עקרון שיטת הרי מיגש ותירוץ שני הוא חידוש של הכסף משנה.

בתירוץ הראשון מסביר הכסף משנה שרב יוסף הוא כפי שיטת הר"י מיגש שהאחים מציעים לו עילוי ולכן כאשר אין עילוי הדין הוא כרבה שסירוב האחים הוא מידת סדום אבל כאשר מציעים עילוי אין זה מידת סדום. לפי זה יוצא שהמצב הרגיל (שבו עוד לא הוצע עילוי) הוא אכן כדעת רבה שכופים על מידת סדום ולכן הרמב"ם פסק כך. כלומר, אכן הגמרא סתמה שההלכה כרב יוסף, אך רב יוסף אמר את שיטתו רק כאשר הוצע עילוי, ולכן אין זה סותר שההלכה כרבה בברית המחדל בו לא הוצע עילוי.

אך הכסף משנה דוחה תירוץ זה מכיוון שהוא דחוק, משום שעולה שהרמב"ם פסק לפי הגמרא שלנו ולא ציין בכלל את פסיקת ההלכה של רב יוסף שכמהו הגמרא פסקה. לפי תירוץ זה היה על הרמב"ם להזכיר שההלכה היא שכאשר הוצע עילוי אין זה מידת סדום, דוחק לפרש כך את דברי הרמב"ם שאפילו לא רמז לכך.

לכן הכסף משנה מציע תירוץ נוסף, הרמב"ם למד בגמרא שאין מחלוקת בשדות שווים כאשר אין כל יתרון אובייקטיבי, וכולי עלמא מסכימים שאם האחים מעכבים את הבר מצרא כופין עליהם מדין מידת סדום.

11 כי הר"י מיגש הולך בשיטה של עילוי עדיף מגורל בכל גווני.

רב יוסף חולק רק בתרי נגרי ששם יש טיעון אובייקטיבי של חלוקת סיכונים. עורך הש"ס הציב את הציור של "תרי נגרי" ישר אחרי בר מצרא, היות ולמעשה תרי נגרי מבאר את בר מצרא ומחדד על מה נחלקו רבה ורב יוסף. יוצא שבאמת במקרה רגיל שאין בו שום רווח אובייקטיבי ברור זו מידת סדום לעכב את האח מלקבל בחד מצרא, ולכן פסק כך הרמב"ם. יש לציין שהכס"מ מודע לקושי בתירוץ שבפשט הגמרא ישנה מחלוקת גם בדין הפשוט, שההלכה נפסקה כרב יוסף. דחוק לומר שבזה לא נחלקו והמחלוקת השנייה מסבירה את הראשונה.

הט"ז מציג תירוץ אחר.¹² לדעתו שיטת הרמב"ם בפשט הגמרא איננה כרש"י שטען שהקרקעות שוות בערכן, אלא הוא סובר שקרקע אחת אכן טובה יותר מהשנייה. הקרקע הטובה היא הסמוכה לשדה הבר מצרא והבר מצרא מבקש שיביאו לו אותה והוא ישלם את ההפרש על פי שומת ב"ד. במקרה זה נחלקו רבה ורב יוסף, רבה אמר שזו היא מידת סדום לא לתת לו ואילו רב יוסף אמר שזו אינה מידת סדום כי אדם יכול להעדיף את השדה האיכותית יותר (כמו נכסיו של בר מריון שהיו איכותיות). לפי זה יוצא שבמקרה ששתי השדות שווים בזה לא נחלקו רבה ורב יוסף, וכאן רב יוסף יסכים שזו מידת סדום לא לתת לאח הבר מצרא את חלקו בסמיכות ללא גורל.

ג. עיון בדין "כופין על מידת סדום"

בסוגיא שלפנינו רבה שהכריע שבמקרים אלו "כופין על מידת סדום". בחלק זה נתמקד בדבריו באופן נוקדתי, ובדין "כופין על מידת סדום" בצורה כללית. לבסוף ניווכח כיצד ר' שמואל מפיק מדבריהם של בעלי התוס' יסוד בדין "כופין על מידת סדום".

שיטות בעלי התוס' בדעת רבה

נעייין בדברי רבה דרך תוספות ד"ה "כגון". תוס' הקשה שלפי שיטת רבה שחל הכלל של כופין על מידת סדום, מדוע יש צורך ללמוד מפסוק כדי לחדש שבכור יקבל את שני החלקי ירושתו יחד,¹³ הרי יקבל אותם יחד בלאו הכי מדין כופין על מידת סדום?

ר"י הציג שני תירוצים: לפי התירוץ הראשון הפסוק נותן לאח הבכור כח לחלוק כאילו היה שני אחים ולא יותר מכך. אילו היו רוצים שני האחים לעשות שותפות לא היינו מכריחים את האח השלישי לתת להם חלקם יחד מדין "כופין על מידת סדום". לכן צריך פסוק כדי ללמד שהבכור כן יקבל יחד. בתירוץ השני ר"י מציג שהפסוק מלמד שהבכור יקבל את חלקו בצורה של "מתנה", שכן הכתוב אומר "לתת לו פי שניים", המילה "לתת" מלמדת שזה מתנה. מדין מתנה לא היינו כופין את הנותן לתת יחד,¹⁴ לכן נצרך פסוק שילמד שהבכור יקבל את שני חלקיו כחלק אחד.

בהמשך דברי התוס' מובא תירוץ נוסף בשם הריצב"א. דברי רבה אינם מהתורה אלא הם מדרבנן כי באמת על פי דין תורה אין כאן מידת סדום כי יש "קפידא" ברוחות, לאדם חשוב אפילו כיוון השדה שיקבל, וליד מה או מי היא ממוקמת ולכן מותר לאחים מהתורה לא לתת לאחיהם את הקרקע המדוברת אלא בדמים. ריצב"א מוסיף שדין כופין על מידת סדום מהתורה זה במקרה שכבר אדם דר בחצר חברו והיא אינה עשויה להשכרה וכעת דורש בעל החצר כסף עבור שהות חברו. במקרה זה כופין על מידת סדום כי זה נהנה וזה לא חסר, אך במקרה שלנו שחברו מונע ממנו הנאה לפני השימוש בשלו כאן לא נכפה את חברו מהתורה לתת לו כנגד זכותו הקניינית לתת לו. לכן כאן ודאי שהאחים יכולים למחות בו שלא יקבל את חלקו בסמיכות ורק מדין תקנת חכמים כופים אותם לתת לו.

¹² ט"ז על שו"ע חלק חו"מ סימן קעד ס"ק א.

¹³ במקום אחר לומדים מפסוק גם את דין קבלת בכור פי שניים וגם את הדין שהבכור יקבל את שני החלקים בסמיכות כחלק אחד גדול.

¹⁴ כי לא שייך כאן "מידת סדום" שהרי נותן מתנה ויכול לבחור כיצד לתת אותה.

שיעורי ר' שמואל

ר' שמואל פותח בחקירה, מה מידת סדום יוצרת? אותה כפיה שעושים מדין מידת סדום כיצד היא פועלת במציאות? האם כופין אותו עד שיאמר רוצה אני, כלומר הזכות הקניינית שלו נשארת ויכול לדרוש גורל אך דוחקים בו עד שיתרצה וללא רצונו המפורש אין יכולת לרדת לנכסיו. או שהכפייה יוצרת שינוי בקניין וכיוון שזו מידת סדום לא לתת לאח את חלקו בסמוך, פקעה זכות הקניין משאר האחים וניתן לתת לבר מצרא את חלקו ללא הסכמתם?¹⁵

ר' שמואל מציין, שמסברה נראה יותר לומר שהכוונה ב"כופין" היא כופין אותו עד שיאמר רוצה אני ולא נראה לומר שפקעה זכותו מקרקע זו. אם אכן נאמר שפקעה זכותו אז יצא שבאמת הכפייה היא מדרבנן, כי לומר שמדאורייתא פקעה זכותו בגלל מידת סדום זה חידוש מאוד גדול ולכן נראה יותר שהולכים לפי האפשרות הראשונה.

ר' שמואל מעיין בשאלת התוס', למה יש צורך בפסוק לדין שבכור מקבל את שני חלקיו יחד ניתן לתת לו את שני חלקיו מדין "כופין", ומדייק שתוס' סבור שדין "כופין" מפקיע ממון. שהרי אם תוס' סוברים שדין "כופין" הוא רק עד שיאמר "רוצה אני" ללא פגיעה בזכות הקניינית, השאלה לא הייתה עולה משום שאז הפסוק מחדש שפקעה הזכות הקניינית של שאר האחים בייחס לבכור לגמרי. מכך שתוס' בכל זאת שאל למה יש צורך בפסוק משמע שסובר שמדין "כופין" פקעה זכות הקניין לגמרי ולכן הפסוק מיותר. יש להעיר שמכיוון שהתוס' מקשה למה צריך פסוק משמע שדין שפקיעת הזכות הקניינית היא מדין תורה ולא רק מתקנת חכמים כמו שר' שמואל אמר בהתחלה מסברה, אלא מהתורה תפקע הזכות של הנוהגים במידת סדום לגמרי. זהו חידוש שלא היה עולה מהסברה הפשוטה לולא תוס'.

התוס' הביאו את תירוצו של ר"י (הראשון) לשאלתם מדוע יש צורך בפסוק (לבכור כח כשני אחים ובשבילם לא היינו כופין, עיין לעיל). ר' שמואל שואל על תירוץ זה אין הכי נמי! גם לאחים שהחליטו על שותפות מגיע את חלקם בסמיכות מדין מידת סדום ואם כך אז נכפה את האח השלישי לתת להם, למה לא מגיע להם? מה ההבדל ביניהם לבין הבכור ללא הפסוק? ר' שמואל מביא תירוץ בשם רבינו יונה: יש הבדל בין אם הבר מצרא היה קודם הירושה או שירושה וקניין הבר מצרא בסמיכות באים כאחד. האחים שהחליטו על שותפות כעת אינם יכולים לכפות על האח השלישי לתת להם בסמיכות, לעומת זאת הבר מצרא שקודם לירושה היה סמוך, יכול לכפות את האחים לתת לו את הירושה הצמודה לחלקו. אך גם בזה צריך עיון, מה זה משנה האם קדמה מיצרנותו (סמיכותו) לחלוקתו או שבאים כאחד, הרי סוף סוף זו היא מידת סדום לא לתת את החלק שרוצים כאשר אינו מפסיד כלום? ר' יונה נשאר בצ"ע בזה.

ר' שמואל רוצה לתרץ על פי שיטת התוס' בחקירה הנ"ל כפי שהסברנו אותה לעיל. לפי הסבירו שיטת תוס' היא שהכלל של "כופין" פירושו הוא שפקעה זכותו הקניינית של הנוהג במידת סדום מהתורה, ויורדים לשדה ונותנים לבכור או לבר מצרא את חלקו בסמיכות. דין זה יחול רק כאשר המצרנות (הסמיכות) קדמה לחלוקה, אבל כאשר המצרנות הגיע אחר החלוקה בזה לא יחול דין תורה של הפקעת הזכות בגלל מידת סדום. הסיבה לכך היא שרק כאשר המצרנות קדמה אז כבר בשעת החלוקה יש מידת סדום לא לתת לבר מצרא את חלקו בסמיכות ולכן פקעה זכותם של החולקים המתנגדים לכך. אבל אם המצרנות לא קדמה אלא התפתחה בעקבות החלוקה אז יוצא שבשעת החלוקה אין כאן שום מידת סדום.¹⁶ ממילא אין מה שיפקיע את זכותם של המתנגדים והחלוקה מתבצעת בגורל על פי זכותם ואז כל אחד מקבל חלקו לפי זכותו. כלומר, בעת החלוקה עצמה אין כאן מידת סדום כי הבכור או האחים עדיין לא נפגעים ממילא כ"א מקבל לפי זכותו, הבכור שניים וכל אח אחד וכן יהיה הדין במקרה של האחים שרצו לעשות שותפות. לאחר החלוקה יש לכל אחד כבר קניין שלו וכאן לא שייך כופין. דבר

15 ובשאר מקרי "מידת סדום" ניתן לנפגע את רצונו כנגד הזכות הקניינית של הצד השני.

16 כי אף אחד מהחולקים אינו מחזיק בשום קרקע ולא מונע מאחר הנאה.

זה מובן בסברה כי כמו שלא נאמר לאדם שקיבל בירושה שדה בין שתי שדותיו של חברו וחברו רוצה להחליף את האמצעית עם הצדדית שלו,¹⁷ שהוא חייב לתת לו מדין "כופין" כך יהיה הדין גם כאן לאחר החלוקה. דין "כופין" שייך כאשר יש הגדרת בעלות חדשה כגון ירושה או פירוק שותפות וכו' אבל לא במצב שיש לכל אחד את קניינו. לפי זה זו הסיבה שצריך פסוק לבכור¹⁸ כדי שיפקיע את זכות אחיו לגורל, כי מדין כופין אין לו בשעת חלוקה זכות לכפות ולכן לא יוכל להפקיע זכותם, בא הפסוק ולימד שהוא מקבל את חלקו כחלק אחד.

בסוף דבריו,¹⁹ ר' שמואל מעיר הערה נוספת. ריצב"א תירץ שצריך כאן פסוק מכיוון שוודאי שמהתורה אין כאן כופין על מידת סדום כי הרי יש קפידא ברוחות. נוסף על כך, כל הדין של כופין הוא רק לאחר מעשה במצב שבו אדם כבר דר בחצר חברו והיא אינה עשויה להשכרה וחברו רוצה עבור השותת כסף בזה כופין על מידת סדום שלא ישלם. אבל לפני מעשה שרוצה לא להיטיב לו מתוך הזכות הקניינית שיש לו רשאי ולא כופין על כך. מעיר ר' שמואל שלפי דבריו בהסבר תירוץ ר"י הראשון יוצא שיש כאן מחלוקת ר"י וריצב"א בשאלה האם דין "כופין" הוא מהתורה או מדרבנן, ר"י יאמר שהוא מהתורה וריצב"א יאמר שהוא מדרבנן.

ד. סיכום

בחלק הראשון פתחנו בדברי הגמרא. הגמרא הביאה מקרה של אח שיש לו שדה סמוך לשדה אביו ורוצה את חלקו בירושה בסמיכות לשדהו ואחיו אינם רוצים לתת לו. רבה אומר שנותנים לו על כרחם כי כאן חל הכלל של "כופין" ואילו רב יוסף אומר שיכולים הם לטעון "מעלינן ליה עלויא כנכסי דבי בר מריון". בדברי רב יוסף הבאנו ארבע שיטות וממילא יוצא ארבעה הסברים למחלוקתו עם רבא: רש"י הסביר שמדובר בשדה בית הבעל שתלוי בגשם וטוענים האחים שפעמים ששדה זו מתברכת יותר ולכן היא שווה להם יותר ואין כאן מידת סדום ואילו רבה יאמר שסוף סוף זהו נתון סובייקטיבי ולא אובייקטיבי ולכן אינו יכול להשפיע על המציאות ואין להם שום רווח ולכן גם כאן יש דין "כופין". תוס' הסביר שטענת האחים הם שכיוון שאותו אח רוצה זה מעלה את שווי הקרקע כי הוא יהיה מוכן לשלם בעבורה ולכן טוב להם גורל שיזכו בחלקו וימכרו לו ברווח ואילו רבה אמר שכיוון שזה ריווח שנוצר מביקוש האח זה לא באמת רווח אמיתי אלא מתוך זה שלא נותנים לו אע"פ שאין להם שום נפק"מ נוצר ריווח שהוא מוכן לשלם על כך, ולכן זו מידת סדום. הר"י מיגש סבר שהאחים יכולים לדרוש עילוי במקום גורל ומציעים עילוי גבוה ויצא "תורת המשחקים" ואילו רבה סבר שהעילוי לא טוב יותר מגורל. הרמב"ם לכאורה פסק כרבה וזה קשה. הכס"מ הביא תירוץ א', שהרמב"ם פסק כר"י מיגש ולכן היכן שהאחים לא הציעו עילוי אז הדין כרבה. הכס"מ הביא תירוץ נוסף שהרמב"ם סובר שהמחלוקת השנייה מסבירה את הראשונה ורב יוסף חולק רק בשתי נגרי.

הבאנו את תירוץ הט"ז לדברי הרמב"ם, בו הט"ז מסביר שלפי הרמב"ם המחלוקת היא בשדות שאינם שווים אבל בשדות שווים יסכים רב יוסף שאכן כופין על מידת סדום.

בחלק השני עסקנו בשיטת רבה לפי דברי התוספות. תוס' שאל למה יש צורך בפסוק ללמד שבכור יקבל את שני חלקיו יחד שהרי הוא מקבל מדין כופין. ר"י הביא תירוץ אחד שכוח הבכור ככח שני אחים ועבורם לא נכפה ותירוץ נוסף שבכור מקבל מדין מתנה ולא נכפה את הנותן. ריצב"א תירץ שכופין זה מתקנת חכמים כי יש קפידא ברוחות ואין זה מידת סדום להתעקש על כך. וכן מהתורה מידת סדום

17 אע"פ שהן בעלות אותו ערך.

18 לפי תוס'.

19 קודם לכן, בהמשך דבריו מביא ר' שמואל קושיה על דבריו בתוס' וניסיון לתירוץ שלדעתו לא נראה מסברה ונשאר בצ"ע. כמו כן הוא דן בהמשך על התירוץ בתוס' שבכור מקבל מדין מתנה. מפאת האריכות של מאמר זה לא הבאתי את הדברים בתוכו.

היא כפייה רק אחרי השימוש לא לקחת כסף, אבל לפניו מותר לאדם למנוע הנאה אע"פ שלא מפסיד כי לא ניתן לפגוע בבעלותו.

ר' שמואל חקר האם הכפייה של דין "כופין" היא כפייה עד שיאמר "רוצה אני" ולא ניתן לרדת לנכסיו או שזו כפייה גמורה שבעצם מפקיעה את הבעלות של המתעקש לנהוג במידת סדום. הוא מוכיח שר"י סובר שדין תורה מפקיע את הזכות הממונית. לפי זה הוא מסביר את תירוץ הראשון של ר"י, שרק כאשר המצרנות באה לפני החלוקה שייך שהיא תשפיע על החלוקה ותפקיע את זכות האחים אבל אם זה בא יחד בשעת החלוקה אין מידת סדום, ולאחריה זהו כבר קניין גמור שלא נאמר שיפקע בגלל מידת סדום. ר' שמואל מעיר שיוצא לפי דבריו שיש מחלוקת ר"י וריצב"א בשאלה האם דין "כופין" הוא מדאורייתא או מדרבנן.